

VEKERDI LÁSZLÓ

Köszöntő helyett befejezetlen recenzió

„A tudatzavar változatai, a megtévesztés módszerei, a zsákutcák születésének mechanizmusa foglalkoztatott, a századunkban mesterfokra emelkedett manipuláció struktúrája, miközben visszhangos perek segítségével vagy éppen »észrevétlenül« odáig jut el az ember, hogy a legjobb meggyőződéssel tegye azt, ami a legjobb meggyőződése ellen van.”

Sándor Iván: *A végiggondolás szorongató kalandja. Utószó A vizsgálat iratai második kiadásához. In: Séta holdfényben 234. oldal.*

Megijedtem szörnyen, amikor egy november eleji korán este hajló délután a DAB Thomas Mann utcai székházának előadóterme előtti csarnokban ma már szokatlanul közvetlen és jó hangulatú – Görömbei professzor rendezte – Németh László konferencia után a (még ma is) kötelező (bár ma már olykor szerényebb) fogadáson miközben jóízűen majszoltam a terülj-terülj asztalokról (nem minden „példamutatás” szándéka nélkül) kiválasztott sima szelet ízletes debreceni kenyeret, egyszercsak elibém állt a Tiszatáj főszerkesztője és a N. L. Társaság jelen elnöke, Olasz Sándor azzal a kivédhetetlen kéréssel, hogy írjak a tavasszal esedékes S. I.-t köszöntő számba tanulmányt. Tudom tapasztalatból, hogy mennyi munkát kíván egy ilyen tanulmány. Védekezésül csak annyit tudtam ott hirteleniben felhozni, hogy tanulmányt, pláne esszét semmiképpen, de talán egy késői recenziót a *Tengerikavics*ról? Reméltem – hisz oly rég jelent meg már a könyv – hogy ez tán nem fog kelleni. De Sanyi ellenállhatatlan szelídségével lecsapott rá(m): Nagyon jó lesz – mondta – várom.

Miért pont a *Tengerikavics* jutott eszembe? Hiszen pl. a híres rendszerváltozásos Triptichonja, vagy a nemrég hatodik kiadásban megjelent *A vizsgálat iratai* ugyanilyen kedves könyvem, s ha már recenzió, akkor illendőbb lenne a *Tiszatáj* könyvekben tavasszal-tél végén megjelent *Sélta holdfényben*ről írni; tán emlékeztem rá, noha ott akkor biztosan nem jutott eszembe, hogy a 3. számban megjelent már Pályi András könyvbemutató recenziója? Azt viszont biztosan tudom, hogy nem jutott ott eszembe még tudattalan emlékezésembe se, S. I. történelmi regényeinek a felsorolása a 2004 júniusi számban, s hogy ebből pont a *Tengerikavics* maradt ki. Erre, valamint az egész *Regény és történelem* rovatra csak akkor figyeltem fel, mikor elkezdtem olvasni és jegyzetelni a vállalt recenzióhoz. Ekkor ijedtem aztán csak meg igazán. Rádöbentem, hogy könnyűnek vélt vállalkásom mennyire bajosan járható, sőt, járhatatlan vagy egyenesen téves turistajelzésekkel ellátott ösvényekre vezet. Mindenekelőtt pedig mennyi munkát igényel. Mindjárt

Iván felsorolása a 6. szám *Regény és történelem* rovatában: „Harminc év alatt, amikor történelmi regényt írtam, mindig különböző poétikai formákat, nyelveket-eszközöket kerestem. A negyvennyolc-negyvenkilencben játszódó *A futár*-ban (1976) két dokumentumból megismert esemény indítja-zárja a fikciót. Az egyik 1848 márciusában a temesvári zsidóellenes pogrom, a másik Kossuth 1849 augusztusában Tregováról küldött búcsúlevele. A fikció egy kvázi-nevelődéstörténet praemodern regényszervező elvei szerint tart kapcsolatot a más pontokon is bedolgozott dokumentumokkal.

A *Ködlovas* (1983) két főalakja (apa és fiú) valóságos sorsokból »elcsúsztatott«, a fikció regényalakzataiban mozgó figura. (Volt tanulmányíró, aki az apa alakjában felismerte »ősként« a nagy neurológus professzort, Sántha Kálmánt.) A sorsnyomozás, mint poétikai forma itt megkívánta a valódi és a fiktív dokumentumok egymásbajátsztatását.

A *Századvégi történet* (1987) mindvégig áldokumentumokkal fedi a valóságokat, fikcióvariációkat rétegeztet rá a „mintha történelemre”, hogy a tizennyolcadik-századvégiséget – szándékosan – egy átfogó századvégiségtudatnak – alkonyérzésnek mutassa be.

A *szefforiszi ösvény* (1998) a három főalak háromféle kelepcehelyzetében a létezés-dilemmák hosszabbtávú tapasztalatai számára imaginációs síkban keres formát, miközben a fikcióban is korabeli valóság-hűségben vonultatja fel az időszámítás utáni harmadik század eseményeit-rekvizitumait.

A *Drága Lív* (2002) poétikai centrumában az áll, hogy tény-e az, amit ténynek tekintünk, emlék-e az, amit annak érzünk, van-e valóságos múlt, hányfélek lehetnek az emlékezettanok. A regény kódjában a városon átvezető valóságos utazás egyben a valóság mögötti kíván lenni.”

De akkor miért hiányzik a felsorolásból – s főleg a rövid, szakszerű jellemzésből – a *Tengerikavics*? Hiszen ha van „valóság mögötti létutazás” akkor ez (amennyiben nem értem teljesen félre a fogalmat) iskolapéldája. Bár mi tagadás, magam inkább „praepostmodern” alkotásokkal érzett rokonsága miatt kedvelem a *Lív*-et; vagy legalábbis az ilyenekkel való rokoníthatósága miatt. Olyanokkal, mint az *Egy ember élete*, a *Ember és szerep*, a *Számadás*, a *Miért vijjog a saskeselyű*, a *Így éltünk Pannoniában* első kötete, vagy, hogy egy (már a méretkülönbség miatt is) – még elképesztőbbet mondja: Fülep Lajos *Levezetés-e*, Csanak Dóra szerkesztésében. S akkor már miért ne említhetném Mikes leveleit, vagy akár a Fejedelem Confessioját, Vas István kongeniális fordításában. Hiszen a Fejedelem személye és élete egyre inkább valamiféle „valóság mögötti létutazás kíván lenni”; lásd Szilágyi István: *Kő hull apadó kútba*, vagy versregényben Jánosy István: *Rákóczi ifjúsága*. Ha valahol, a „sorsnyomozás, mint poétikai forma itt megkívánta a valódi és a fiktív dokumentumok egymásbajátsztatását”. *Sűrű erdőbe vezet a Regény és történelem*. Nem hiszem, hogy posztmodern teóriatraktorokkal és fogalmi gépfűrészekkel okosan művelhető lenne. Úgy inkább, ahogyan Szerb Antal teszi *A Pendragon legendában*, vagy az *Utas és holdvilágban*. Nem mintha a *Tengerikavics* kulcsregény lenne. (Különben az *Utas és holdvilág se az*.) De idézzük inkább megint S. I.-t: „... a közös emlékhorizont alá kerül az is, amit hallott, az is, amit végigélt, az is, amit csak elképzelt. Összekapcsolódnak, nem hömpölyögve, nyugalmas áradással, nem követhetetlen ugrásokkal, hanem mintha más-más helyen, más-más időpontban elvégzett exponálások jóvoltából szabadon rendeződnének össze a töredékek...” (*Tengerikavics*, fülszöveg.)

Például ahogyan a *Magyar Csillag* hasábjain az 1943 november 15.-i számban Balog József *A nemzeti önismeret eszközei* című írásával elindított vitacikk sorozathoz rendeződik néhány múltbeli és jelen családi-családtörténeti töredék és gyerekkori-diákkori élmény felvillantása után a *Tengerikavics*ban az ország akkori önismereti és társaslélektani állapotának elbeszélése? narratívája? elemzése? mindenképpen különböző nézőpontú exponálások átfedésével készült – itt azt hiszem találó a derridai fogalom – dekonstrukciója: „A *Magyar Csillag* vitázó cikkének dátuma 1944. március 15. Elgondolható, hogy akkor került az újságolvasók kezébe, amikor Hitler csapatai megszállták Budapestet. Akik az újságosbódék előtt – miközben mögöttük, közelükben német harckocsik zörögtek, SS ke-rekparos járőrök cirkáltak – kinyitották a lapot, Illyés mondatai után rálapozhattak Radnóti Miklós utolsó, halála előtt nyomtatásban megjelent versére. Hosszú ideig, szinte per-cenként számba kell még vennünk hibáinkat – üzeni az egyik költő, miközben a másik Kolumbuszával utoljára lép a versírók földjére, a nyomtatott papírra:

„Tévedne Rodrigo? Lehet... S szűk lesz a torka.
Dehát a fűcsomók nem földközelt mutatnak?
és láttam én magam, madárraj szállt nyugatnak,
tegnap meg egy galamb.
S »föld! föld!« – üvölt a hang.
És péntek volt, két óra és sötét a hajnal,
»Laudetur« – mormolták s álltak levett kalappal.”

Bibó négy évvel később írja: [A zsidótörvények vonatkozásában felállítandó erkölcsi mérlegnek azonban a zsidótörvényhozásnak a helyeslésén kívül van egy sokkalta súlyosabb tétele is: a zsidótörvény végrehajtása során napvilágra jutott társadalmi erkölcsi süllyedés.] Aminek általános jelentkezési formáit hosszan sorolja most a *Krónika* című film. Köztük a dzsentris fafejűséget és a virtuos komizságot. A pökhendien vérlázító könnyelműségről döbönt emlékezések hangzanak el. Lajtos Árpád az iszonyú pusztulás hírére hozza a Vezérkarhoz, a Budai Várba: »a legnagyobb meglepetésemre semmiféle izgalmat nem találtam, teljes békehangulat uralkodott ott a beosztott vezérkari tisztek között, kvázi csevegő hangnemben kérdezték, hogy igaz-e, hogy két hadtest megsemmisült? Mondtam, hogy igaz. Ejha, ejha, s hát a hónom alatt tartottam a harctudósítást, hogy most már biztosan repesve vár a vezérkari főnök, azt mondták, nem, menjek be délután, majd négy órakor fogad...Ezt aztán tetézte, hogy este elmentek, elvittek, hogy is mondjam, vacsorázni egy előkelő étterembe, ahol sehogyse találtam a helyemet, majd amikor aztán onnan, az én kérésemre, hamarosan eljöttünk, a ruhatárban talákoztam egy hivatásos főhadnaggal, aki nagy örömmel üdvözölt. 'Szevasz apafej!' Így! Szó szerint. 'Igaz-e, hogy megsemmisült a doni hadsereg?' Mondom, igaz. Azt mondja: 'Na, ez szép'. Mondom, igen ám, de téged üdvözöltet egy komád, a Versényi százados, aki nagyon szépen helytállt. Mit üzensz neki? Erre azt mondta, hogy semmit sem üzenek, mi közöm nekem az egészhez...«” (*Tengerikavics* 26-28. old.) Nyissuk ki a *Drága Lív*-et (Kalligram 2002.) a 253. oldalon: „Nem a milánói volt annyi év múltán az első nyugati utam. Mikor Lív a telefonbeszélgetésünkben kijelölte a párizsi találkozásunk időpontját, beadtam a francia vízumkérelmemet.

Szóltam Gádornak, hogy ha visszajövök, bepótolom az óráimat. Jól van, apafej, vert a vállamra, csókolom a nőt, ezt az apafejet még nem mondtam senkinek, ki nem ejtettem a számon, várjunk csak... hoppá, tudod ki mondta? a huszárfőhadnagy, a fehér kesztyűs gigerli negyvenháromban, amikor a jelentést hoztuk a frontról, és elvittek minket vacsorázni a Bristolba, el akartak arra az estére tüntetni, úgy köszönt rá a Margitka férjére, tudod, akkor vezérkari százados volt, hogy szervusz apafej, igaz, hogy odaveszett az egész doni hadsereg?

Boldog volt. Negyven év után felbukkant benne az a szó. Nahát, remek a fehérkesztyűs kéz, a fejmozdulat, a nyafogó hangja, kicsit raccsolt, a jövő héten játszunk az Olympiát, a Hercegnél fel fogom használni.”

Mert a *Drága Lív*-beli Gádor – az ötletes névadás jellemző S. I. regényire – színész volt. A negyvenhárom február 23-i jelentéshozó (és hordozó) találkozás emléke megint felmerül benne, amikor a Pártközpont Művészeti Osztályán – ahová útlevel-ügyében Major tanácsára és nyilván protekciójával ment – szembetalálkozott az akkori vezérkari találkozás egyik főszereplőjével, aki most itt dolgozott, s úgy tett, mintha színházból ismernék egymást: a híres színész és a művelt néző. Csak azon „csudálkozott”, hogy hogyan képes Gádor a kivilágított színpadról felismerni a sötét nézőtérben ülő nézőket. S rezzenéstelen maradt, mikor a színész „felvilágosította”, hogyan. „Olyan rezzenéstelen maradt az arca, mint egy sortüzet vezénylő tisztnek. Mintha egy jelenet résztvevői lettünk volna és olyan jól játszottuk volna a szerepünket, hogy ha Major a rendező, felkiált a színpadra, rendben, nem kell újravenni, mehetünk tovább.” (*Drága Lív*, 197. old.) All the world’s a stage... És S. I. – nem biztos, hogy ő dicséretnek veszi, én a legnagyobbnak szánom – Major Tamáshoz (és Gádorhoz) fogható rendezője regény-színpada szereplőinek.

A *Drága Lív* egyebek közt épp ennek a (kvázi?) rendezői képességnek köszönheti lenyűgöző érdekességét. A (látszólagos) apróságokig terjed ez a rendezői gondosság. Ahogyan például fel-feltűnik szabályos időközönként Gádor nagykarimájú Bogart kalapja és felhajtott gallérú felöltője; akár egy Columbo filmben, de itt nem azonosságteremtő vagy felismerést könnyítő célból. „Metareprezentációs” jelentése van: utal a „jelmez” funkciójára és eredetére: a német, magyar és nyilas terror bujkálásra kényszerítő idejében a regény egyik, nem mondhatnám, hogy „főszereplőjének” inkább a regényhálózat egyik rendező „csomópontját”-nak az apjától kapta, akitől a bűvőhely címét is kapta, a rejtőzködés megkönnyítése végett. Az időzítés is mesteri, amikor Gádor elmeséli a történetet: de most szorítkozzunk csak a hogyanra: „Amikor megadta azt a rákospalotai címet, mondta tovább sétálva, átnyújtotta a fekete, széles karimájú kalapját.

Minek, Direktor úr, én soha nem hordok kalapot. Erre a maga apja rávágta, menjen a fenébe, ripacskám, gőze nincs róla, hogy most milyen szerepet kell eljátszania. A fejembe nyomta a kalapot, a szemembe húzta, menjen végig kétszer a színen, mondta, úgy menjen végig, mint egy árnyék, mint egy profi kém, aki pontosan ismeri a saját arcát, a tartását, azt is, hogy ki figyelheti őt, és ehhez alakít ki egy másik járást, másik fejtartást, hogy ne ismerjenek magára az első pillanatban, én meg azt mondtam erre, és Gádor nevetni kezdett, de nem az ismert színpadi nevetésével, ami bármilyen jó volt, nem tudta feledtetni, hogy csinálva van, mi az, hogy kétszer végigmenni itt, mikor az irodában annyi hely van, hogy éppen megfordulhat, amire a maga apja azt felelte, reménytelen, ripacskám, hát belül sétáljon, lélekben, az ilyesmit ideje volna már megtanulni.

Apám a kalapot negyvenháromban egy francia színésztől kapta, aki valamelyik du-nántúli tiszti táborba került fogolyként, de hogy onnan hogy jutott Pestre, hogy találkozott apámmal, arról anyám sem hallott semmit.”

Gádor aztán elmeséli bujkálása alatti kalandjait; nem tudható, mi a meséből igaz, mi színjáték, de nem is fontos, hiszen „...Színház az egész világ,/ és színész benne minden férfi és nő; / fellép s lelép; s mindenkit sok szerep vár / életében, ...” Szabó Lőrinc fordítása pontos és szép; de az angol szöveg valahogy feszesebb, többértelmű: „All the world’s a stage / And all the men and women merely players: ...” Ez illik jobban a *Drága Lív* szövegéhez. Színpad és a játékos. Meghagyva a választás lehetőségét: As you like it. El egészen a Száműzött Fejedelmet kísérő Amiens daláig: „Blow, blow, thou winter wind, / Thou art not so unkind / As man’s ingratitude; / Thy tooth is not so keen, / Because thou art not seen, / Although thy breath be rude. / Heigh-ho! sing, heigh-ho! unto the green holly: / Most friendship is feigning, most loving mere folly. / ...”

A *Drága Lív* Párist Budapesttel összekötő szerelmi hálójával, amibe belefér családi emlékezést kutató kirándulás Kecskemétre és kitérő Algéria felé ahová az ötvenhatos menekült barátjuk elvetődött s akinek hazahozott naplójából és nézőpontjából az olvasó október 23 kezdeteit és a forradalom kialakulását megismeri, és aki aztán mint mérnök később, jóval később a már rég szabad Algéria beháborújának véletlen áldozata lesz; de megismerkedünk, látszólag véletlenül Mátyás Ivánnal is, aki a Teleki téren „fiatal korában kószált utoljára, mégis úgy írt a bódékról, mintha előző nap lesett volna be valamelyikbe, Kossuth Lajosról is úgy tudott írni, amint éppen felszállt egy villamosra, olvassa az utca-táblák nevét, nézi a villamos után integető embereket, s közben azt gondolja: te jó isten, mi van itt?” (*Drága Lív*, 190. old.)

De hagyjuk a *Drága Lív*-et; értelmes recenziót aligha tudnék írni róla, értelmetlen recenziókat meg úgyis írnak mifelénk rengeteget. (Még szerencse, hogy nem ezt ajánlottam fel Olasz Sanyinak.) Olyan ez a könyv, mint a Chagall képek, ahol az angyal teljesen természetesen és magától érthetően lebeg a roskatag galíciai falu felett csakúgy mint az Eiffel torony előtt. Olyan természetesen, hogy minduntalan elő kellett vegyem Párizs térképet, ellenőrizendő, hogy Iván jól írja-e le az utcák és terek csatlakozásait. Jól írta le.

A *Tengerikavics*hoz visszatérve, ott a doni katasztrófa körülményeinek a *Krónikából* készült krónikáját megelőzi egy bevezetés: Ha megismerjük a tényeket, amelyek miatt a doni katasztrófa eseményeiről sem 1943-ban, se utána sokáig nem tudott a közvélemény, nem tudtak a nemzet jobbjai sem, ha végiggondoljuk, mi húzódik amögött, hogy a politika, az irodalom nem nézett szembe az eseményekkel, elkészíthetjük azt az »értelmezési rácsot« is, amely nemcsak az okok megfejtésében igazíthat el, de talán anélkül, hogy azonosítanánk a történelem időben, jellegben különböző zsákutcáit, más homályban tartott, elhallgatott eseményeket is átláthatóvá tehet.

Mi kell ahhoz, hogy egy kirobbanó válság, nemzetsorsot is meghatározó tragédia »nem tudott« maradjon? Előszőr: ...” és sorolja S. I. a „kellékeket”, máig érvényesen. De mi adja meg az »értelmezési rács« értelmét? Hiszen »átláthatóságot« mindig csak a történelem egy adott szakaszára-folyamatára terítve eredményezhet. Éppen ez emeli paradigmátikus jelentőségűvé a doni katasztrófa elhallgatását, elhallgathatóságát, elhallgatástörténetét. Ezért és így kerül központi helyre S. I.-nál, így jelenik meg 1986-ban *Az idő füstjelének A föld alá vitt tények üzenete* című fejezetében, s kerül aztán be esszéinek 1990-ben azonos

címmel megjelent reprezentatív kötetébe, ahová *Az idő füstjele* 12 tanulmányából hatot átvett. A kötet a doni katasztrófa jelenség- és jelentőségtörténeti feltárása köré széles társadalom- és eszmetörténeti kontextust kerít, amelyben összekapcsolódik Illyés nemzeti önteltséget és önismerethiányt feltáró kritikája Bibó zsákutcás társadalmi, történelmi, politikai mechanizmusokra rámutató elemzésével. S mintha itt-ott felcsillanna a remény, hogy egyszerű emberek összetartó családjainak szerény emelkedéséből történelmi lehetőségek el nem mulasztásával akár a Németh László-i „emelkedő nemzet”-kép is realizálódhatna, ideig-óráig. Néha szó szerint néhány óráig. Egy többé-kevésbé autonóm mikrovilágokból felépülő-lebomló harmónia-diszharmonia (regény) világa. Ebben a mikrokapcsolatokból építkező-önfenntartó kapcsolathálózatban okoznak jóvátehetetlen pusztítást az emberi butaság és bestialitás szervezett kalandjai. Erről szól végeredményben a *Tengerikavics*. De a *Drága Lív* is, és a maga módján már a tán igazán első igazi S. I. regény, *A futár* (Szépirodalmi, 1976) is. De maradva megint a *Tengerikavics*-nál: Ahogy az „Önmaga” (Jedermann?) családja Nyugatra menekült tagjainál vendégeskedve megismeri szülei eredettörténetét. Ahogy – korabeli fényképekkel illusztráltan – bemutatja apját, anyját. Az Apát, aki szigorú felelősséggel gondoskodik egy nagy család megélhetéséről, sőt, viszonylagos jólétéről. Amíg lehet. S amikor elkövetkezik a lehetetlen, gondoskodik gyermekei mentéséről. Ezek a részletek kamatozódznak aztán a *Karácsonyi szövegrétegek* (1993) nálunk először (s mindjárt mesterien) alkalmazott „palimpsest” technikájában. Ahogyan például a *Tengerikavics* „Papírfecnik a sírokon” című 2. fejezetében az 1944-es borzalmas budapesti ős és tél naplószerű összegezésének összeolvasása Tadeus Borowski megrendítő önéletrajzi írásaival előkészíti szinte a *Karácsonyi szövegrétegek* álrétegeződéseit. (Az egyik itt is épp a 29. oldalon kezdődik, mint a *Tengerikavics*ban a 2. fejezet.):

*„Mi történik akkor, ha az ember a létezésnek olyan helyére ér,
amely az emberi térképen ismeretlen, és egyedül
»MEG KELL TANULNI AZT A SÁVOT, / HOL
marad tökéletesen tanácstalanul és társtalanul
A KRISTÁLY MÁR FÜSTÖLÖG, / ÉS KÖDBE
egyedül. Ilyenkor az ember mellől még a meleg-
szívűek is elhúzódnak és gyanakodni kezdenek...
ÚSZIK ÁT A FA, / AKÁR A TEST EMLÉKE-
mi történik akkor, ha belép a beléphetetlenbe?...
ZETBE. / ÉS A FOLYÓT A FÁK MÖGÖTT, /
VADKACSA NÉMA SZÁRNYAIT, / S A VAK-
FEHÉR, KÉK ÉJSZAKÁT, / AMELYBEN CSUK-
LYÁS TÁRGYAK ÁLLNAK, / MEG KELL TA-
NULNI ITT A FÁK / KIMONDHATATLAN
TETTEIT« (Nemes Nagy Ágnes).”*

Itt már felesleges további értelmezés. Több mint felesleges, meglehet: értelmetlen. „A művek is – miként az emberek – egymás helyett halnak meg és egymásért maradnak életben.”

Így születnek S. I. egymást követő kötetei. Így lesz szerteágazó írásaiból a magyar irodalomban talán csak Szerb Antaléhoz és Krúdy Gyuláéhoz hasonlíthatóan EGÉSZ. Talán

épp ez az EGÉSZ-ség, a teljesség a titka, hogy írásaiból tiszta látás nyílik a honi történelem tizenharmadik század végétől napjainkig (és tovább?) terjedő-húzódo zsákutcsás folyamataira, pszeudoparlamentáris és pszeudodiktatórikus kormányzásmechanismusaira, nacionalista és antiszemita elfogultságaira, rövidlátó kegyetlenségeire, keserű vereségeire, maga előkészítette-érlelte Trianonjaira. Ebbe a keretbe illeszkedik a magyarországi zsidóság, a (végül törvényi szentesítéssel is) zsidókká minősített és ilyenként megvetett-üldözött magyarok tragédiája. Azonos út vezet a Don kanyarhoz és a Holokauszthoz. A *Tengerikavicsban* és a *Karácsonyi szövegrétegekben* családi szintekig lebontva demonstráltatik *Az idő füstjele* 46. oldaláról, „hogy az, ami a magyar zsidósággal történt, nem különálló tragédia, hanem a nemzeti történelem része.” Ilyenként tartandó számon, „mert ne feledjük, hogy a *teljesség el nem mondása*, ha mégoly sok *elmondást* is tartalmaz, csak a homályt növeli, mert a közölt igazságokkal elfedi a némaságban hagyott lényeket.” (*Tengerikavics*, 55. old.) És ez nem „egyszerűen” történeti kérdés. Mert „a múltat jól áttekinteni, a jelenben azonban homályt hagyni: skizofrénia. Ha ilyen ellentmondásba süllyed egy gondolkodó nemzedék, előáll a helyzet, amelyben már nem a megértett tapasztalatok mutatják a feladatvállalás irányait, hanem a zsákutcsába is vezető kényszerűségek.” S az ezzel járó „dzsentris fafejűség, virtuos komizság, pökhendien vérlázító könnyelműség.”

Innen egyenes út vezet *A vizsgálat iratai*-hoz; ennek a recenziójával kéne folytatni a *Tengerikavics*-ét. Bibófelejtéses és Holokauszttagadásos korunkban nem lenne éppenséggel időszerűtlen. De a terjedelem és főleg a határidő szorítása – sok egyéb mellett az egyik átka a vénülést ünneplő tisztelgőszámoknak – nem teszi lehetővé. Idézzük azért legalább a nemrégiben megjelent hatodik kiadás utószavából az utolsó oldalt: „Van jó és rossz felejtés (Freud). Ugyanígy van jó és rossz emlékezet. Az utóbbi személyes és politikai érdekből álcázza magát. 2004-ben tanúi vagyunk, hogy sokszor nem is álcázza magát. Nem kíván emlékezni? Tovább megy: Tagadja azt, amire nem kíván emlékezni. Így formálódik ki az a mentalitás, amelyik azt őrzi meg, amit nem volna szabad megőrizni.

1973-ban, első utamon a még élő irracionális erők hatása mellett a józan végiggondolás igyekezetével is találkoztam Tiszaeszláron. 2003-ban voltak, akik felelevenítették a hajdani lázakat, árpádsávós zászlók alatt. A háttérből pedig, mintha Istóczy pártvezér szólalt volna meg, olyan kijelentés is elhangzott, amelyik elítélte azokat, akik egykor »a primitív aljanépet, az Oroszországból betüremkedett, tudatlan zsidókat védelmezték, és mindent megtettek a felmentésükért.«

De Istóczyék szelleme a sportpályákon, tereken, gyűléseken, a sajtóban, a közszolgálati rádióban is felbukkant. Még mindig csak reményként idézhetjük a *Republique Française*-nek a per idején közölt kommentárját: »Kossuth nemes Magyarországa remélhetőleg nem fogja századunkat meggyalázni.«